

čierno-bieleho zobrazenia vyše sto fotografií, ktoré sú v prevažnej miere dielom samotného autora textu. Vzhľadom na citlivú tému i výber fotografií musel autor zvažovať, selektovať, eticky hodnotiť. Jazyková stránka knihy spĺňa kritériá spisovnosti, pojmovej a terminologickej presnosti výrazu, jeho vecnosti, logickej usporiadanosti a zrozumiteľnej štylizácie. Autor používa odbornú terminológiu i terminológiu židovskej komunity, ktorú zároveň objasňuje.

I napriek tomu, že hlavnou témou je smrť a pohreb, kniha je dynamická. Peter Salner ju totiž objasňuje cez dimenziu vnímania a posunu tradičných hodnôt, zmien hodnotových orientácií i transformácie identity židovskej komunity. Tieto sú odrazom zložitých, až devastačných historických, spoločenských a kultúrnych determinantov, ktoré skúmanú komunitu postretli. Ďalším pozitívom je skutočnosť, že Peter Salner ponúka podnety do diskusie na „večnú tému“. Uvažuje nad ňou mnohofaktorovo s časovou ne/perspektívou. Poukazuje aj na súčasné problémy židovskej komunity, ktorá je značne nejednotná („stari“ – „novi“; veriaci – sekulárni, Bratislavčania – prisťahovalci...). Táto nejednotnosť, diverzita, transformačné procesy a viaceré problémy medzi tradičným judaizmom a súčasnými predstavami členov komunity, ako aj vplyv majoritného prostredia, sa odráža najmä na religióznej i estetickej a etickej stránke pohrebných obradov.

Peter Salner v knihe *Požehnaný spravidlivý sudca* spracoval tému, ktorá je v slovenskej etnológii nóvum. Materiál, ktorý sa mu podarilo získať a pretransformovať do knižnej publikácie, vnímam ako veľmi významný počin zvyšujúci prestíž

humanitných a spoločenských vied. Môžem konštatovať, že prínos recenzovanej práce je významný a netriviálny i na medzinárodnej úrovni. Smrť človeka a jeho pohreb predstavujú fenomén, s ktorým človek nie je skutočne vysporiadaný. Peter Salner knihou prispel k poznaniu človečenstva, humánnosti cez prizmu židovských pohrebných obyčajov, ktoré odrážajú vzťahy medzi religióznymi, spoločenskými, kultúrnymi normami, systémom hodnôt a normatív v kontexte transformácie. Pohrebné obyčaje objasňuje prostredníctvom identifikačných a sociálno-diferenčných funkcií, ktoré vyjadrujú príslušnosť k židovskej minorite. V neposlednom rade spracovaním témy „medzi nebom a zemou“ odкрýva tabuizované a napomáha minorite i majorite dozvedieť sa o sebe, o ľuďoch viac.

Katarína Košťalová

Grigorij Mesežnikov – Zora Bútorová – Miroslav Kollár (eds.): *Desať rokov v Únii: slovenská a česká cesta.*

Inštitút pre verejné otázky
+ Heinrich-Böll-Stiftung,
Bratislava 2014, 188 s.

Sestavit k desiatiletému výročiu nášeho vstupu do Európskej únie zborník textů, které budou bilancovat, co nám členství přineslo a co vzalo, jak se měnily postoje veřejnosti k tématům, která jsou s EU spojována, a kam jsme se posunuli v některých dílčích tematických oblastech, je standardní projektový záměr, který svou předvídatelností skoro odrazuje. Zaujmout

snad může jen to, že v každé z osmi tematických kapitol vznikly dva texty – slovenský a český – a také slušný výběr autorů. Sborník stojí za pozornost také proto, že solidních srovnání samostatného vývoje obou republik a pohledu z České republiky a ze Slovenska vzniká jen velmi málo. V paralelách slovenských a českých pohledů na dílčí témata se přitom vynořuje neobyčejně plastický obraz naší nedávné historie a současnosti, i toho, jak ji vnímáme.

Sborník otvírají dva shrnující texty (Alnér, Klňava), které se pokoušejí nabídnout celkový „pohled do zpětného zrcátka“ a mají vytvořit kontext pro pochopení dalších, tematických textů. V roce 1989 Češi a Slováci svou cestu do EU odstartovali společně pod „revolučním“ heslem „Zpátky do Evropy“. Zatímco v ČR se ale po rozdělení debata o příslušnosti do Evropy formovala spíše na úrovni individuální příslušnosti občanské (pojetí „Evropy občanů“), na Slovensku se od počátku formuje spíše jako příslušnost národní (pojetí „Evropy národních států“). To se zřetelně odráží například v preambuli obou národních ústav z roku 1992: „My, občané České republiky, v Čechách, na Moravě a ve Slezku...“ a „My, národ slovenský...“ V obou zemích se nicméně diskurs náležení do Evropy nese v rozporuplném, mírně schizofrenním duchu: máme se zařadit někam, kam jsme vždy patřili a přirozeně patříme, ale zároveň panují obavy, že tím ztratíme část své identity, svého vlastního já. V této souvislosti je dobré podotknout, že nebylo úplně jasné, „kam“ se to vlastně zařazujeme, co vlastně myslíme, řekneme-li „Evropa“, ani co je naší identitou, tedy co z nás činí to, čím se cítíme být. Tato situace se od zahájení diskusí

o příslušnosti České republiky a Slovenska do Evropy a o smyslu našeho členství v EU výrazně neposunula. Oba texty dobře ukazují, jak významné jsou pro celkové směřování i panující náladu jednotlivé osobnosti, které se v dané době a dané zemi prosadily v ovlivňování politiky i veřejného mínění. Zatímco na Slovensku se vstup do EU stal synonymem překonání úpadkového vládnutí Vladimíra Mečiara a je tak považován za obrovský úspěch, čeští lídři v té době zdaleka tolik nepolarizovali veřejné mínění ani vztahy, takže se žádná katarze nekonala. Stále ještě sebejistí „tygři transformace“, kteří na své politické a společenské rozčarování teprve čekali, si ani nedovedli představit, že by je do EU nevzali. Projekt členství v EU tak byl v českých zemích formován primárně pragmaticky – jako ekonomický projekt, který pro nás bude výhodný, i když nás to bude něco stát (přínejmenším práci a papírování). Jen nesměle zněl hlas Václava Havla, který se do diskursu o povaze sjednocené Evropy a o našem členství snažil vnést akcenty lidskoprávní, a dokonce přepokládal, že právě to by mohl být náš jedinečný přínos do sjednocené Evropy. S jeho odchodem však tento hlas utichl a zmizel docela.

Další dva texty (Mesežnikov, Dvořáková) se věnují kvalitě liberální demokracie v ČR a na Slovensku. Mesežnikov svůj text staví na napětí mezi demokratickými hodnotami a ekonomickými zájmy, které se v různých okamžicích různou měrou prosazuje a formuje tak podobu demokracie na Slovensku. Je ovšem otázka, zda je možné a smysluplné tyto dva aspekty postavit do přímého protikladu ve smyslu demokratické hodnoty vs. ekonomický prospěch. Text nicméně dobře shrnuje vývoj politiky na Slovensku na příkladu

nástupnictví představitelů státu – Mečiar, Dzurinda, Fico, Radičová, Fico – a Kiska. Dvořáková poukazuje na to, že Mečiar a Klaus společně prosadili podobu státu jako vlastnictví mocných, kterou se dodnes nepodařilo zcela překonat, neboť se v mnoha ohledech otiskla do povahy transformace samotné. Dále postupuje podle modelu J. J. Linze a A. Stepana a vyhodnocuje stav a vazby jednotlivých složek, které v navrženém modelu společně utvářejí kvalitu demokracie – občanská společnost, politická společnost, vláda práva, státní aparát a ekonomická společnost. Dvořáková ukazuje, že jedním z důsledků pokusu nastartovat kapitalismus bez kapitálu (v praxi tento pokus proběhl pod názvem kupónová privatizace), je přílišná provázanost politické, ekonomické a státní sféry, které se v dobrém smyslu nedoplňují a nevytvářejí si vyváženou protiváhu, ale hrají si do karet, patrně nevyhnutelná. To se ukazuje stejně u nás jako na Slovensku.

Třetí dvojice textů se věnuje povaze diskuse o lidských právech a jejímu vývoji (Petőcz, Čermáková). Je dobré připomenout, že v prvních letech po revoluci byla v českých zemích i na Slovensku díky veřejnému angažmá lidí z disentu vazba na téma lidských práv velmi výrazná – a to zdaleka ne jen v osobě Havla. V té době se pochopení souvislostí mezi právy první generace a kvalitou demokracie zdálo zcela přirozené a běžné. Toto pochopení nicméně rychle vyprchalo a s „rozvodem“ Československa se téměř ztratilo. Diskurs o ochraně lidských práv se na Slovensku dostal do opozice k ochraně tradičních hodnot a rodiny. V obou zemích se lidskoprávní agenda formovala mimo oficiální struktury státu, nezávislé zdroje byly ovšem mimořádně omezené. Agenda ochrany lidských

práv se výrazně posunula díky zdrojům z fondů EU a roste i vliv profesionálních lidskoprávních organizací. Tato podpora ovšem v obou zemích zároveň vede k jisté izolaci profesionálních organizací od širší veřejnosti, takže si diskuse o ochraně lidských práv nevytváří širší zázemí a oporu pro jednotlivá témata.

Následující dvojice textů (Lajčáková, Balážová) je pokusem o vyhodnocení romské integrace. Situace Romů – především ve slovenských osadách a v českých ghettech – je sice v mnoha ohledech odlišná, ale z hlediska veřejné politiky a jejího uplatňování mají obě země jedno společné – bezradnost. Lajčáková sice tvrdí, že Rámec EU pro národní strategie do roku 2020 veřejné politiky v oblasti integrace Romů nastavuje celkově dobře, jenže od roku 2011 se zatím Slovensku podařilo vyčerpat necelých 9 % z připravených 200 milionů eur na jejich uplatnění. Navíc fondy nadále chodí na účet těm, kdo mají moc (např. starostům), takže v praxi zůstává základ, na kterém veřejné politiky stojí, stále stejný: Romové ohrožují majoritu – demograficky, ekonomicky a fyzicky, a s tím je potřeba „něco udělat“. Sázka na represii se přitom na Slovensku stále politicky vyplácí, v České republice ostatně také. Ústředním tématem pro obě autorky je změna myšlení. Jenže na tu, zdá se, nikdo recept nemá, takže se objevují jen dílčí úspěchy, ukázkové příklady, ale skutečná změna k lepšímu nepřichází. Balážová je sama romská novinářka a její osobní vhléd a zkušenost, jak intenzivně veřejné mínění a každodenní chování lidí působí na sebevědomí Romů, jsou nesmírně přesvědčivé – a třeba říci, že i trpké. Skutečnost, že je každý den konfrontována s tím, že si lidé kolem chytí tašku, když Rom nastoupí do tramvaje, je

ostudná a neuleví ani fakt, že situaci v ČR Balážová srovnává s daty z Itálie, Francie nebo Portugalska a dospívá k tomu, že na tom jinde nejsou o mnoho lépe a že si s integrací Romů prostě neví rady Evropa jako taková (45 % romských domácností v EU nemá vlastní kuchyň, záchod, koupelnu nebo elektřinu; 50 % bylo v posledním roce terčem diskriminace kvůli etnicitě). Balážová ovšem připomíná, jak v posledním desetiletí zhrubla domácí politika a jak regionální politici, kteří postupují do velké politiky, často úspěšně sbírají body na „odvážně“ prezentovaném anticiganismu a rázných populistických řešeních; to by patrně na mnoha místech Evropy příпустné nebylo.

Pátá dvojice textů se zabývá tématem aktivního občanství a občanské společnosti (Demeš, Frič). Demeš připomíná, že se slovenský neziskový sektor formoval v opozici proti Mečiarovi a v roce 1998 se stal s podporou především amerických soukromých nadací bezmála platformou národního sjednocení a významných hráčem veřejného prostoru. Radičová sama pochází z akademického prostředí a byla aktivní v neziskové sféře, takže její vláda se spolupráci s občanským sektorem otevřela způsobem zcela nevídaným. Ale netrvala dlouho. Zajímavé je, že Fico, hojně kritizovaný pro klientelismus, populismus a napojení na korupci, toho při svém druhém angažmá ve vládě dokázal šikovně využít. Většinu nastavených způsobů a forem spolupráce zachoval, včetně rozpracované koncepce lidskoprávní agendy, jen je obsahově vyprázdnil a zaštilil nekompetentními osobami. Tím odsoudil občanské aktivisty do role stafáže, která legitimizuje jeho vlastní kroky, a přitom reálně může ovlivnit jen velmi málo. Významným rozdílem

ve srovnání s Českou republikou je zavedení 2% daňové asignace pro fyzické i právnické osoby. Centrální, státem garantovaný systém daňového přerozdělení tak na Slovensku do značné míry nahradil soukromé dárcovství. Frič se pokusil téma uchopit metodiky a zešíroka. Neziskové organizace člení na vzájemně a veřejně prospěšné a na tradiční a nové, tím se však dostává do těžko obhajitelné pozice srovnávající nesrovnatelné. Jeho text budí dojem, jako by z hlediska aktivního občanství rok 1989 nebyl zásadním zlomem, jako by nepřinesl novou kvalitu, ale představoval jen jakousi dílčí okolnost. Uváděné klesající počty členů (o třetinu za deset let) těžko považovat za trend vývoje občanské angažovanosti, jde spíše o výsledek zásadních změn v povaze a obsazích občanské angažovanosti, které přinesl zvrat politického uspořádání v roce 1989. V České republice se nadto na rozdíl od Slovenska neustále rozvíjí drobné a větší soukromé dárcovství. Nabízí se tak zajímavá otázka, zda tisíce drobných dárců, jednorázových i pravidelných, nejsou novou formou občanské angažovanosti, po které se podle všeho Fričovi tak stýská. Autor to zcela pomíjí, aby si místo toho povzdychl nad pokračující profesionalizací „nových“ občanských organizací, které se tak údajně izolují od široké základy běžných občanů. Dobře poukazuje na to, že z formalizované části občanského sektoru se mezitím stal významný zaměstnavatel (50 tisíc zaměstnanců představuje víc než dvojnásobný nárůst od roku 1999 do roku 2011). Téma individualizace občanské angažovanosti a vlivu sociálních médií je zajímavé, ale je v textu pouze otevřeno.

Další dvojice textů se zabývá migrací a mobilitou (Hlinčíková a Sekulová,

Hurrle a Trlifajová). Autorky slovenského textu začínají dobrým postřehem: možnost naší vlastní mobility je spojována s velmi pozitivními konotacemi a představovala v době vstupu do EU jedno ze zásadních očekávání – všichni jsme toužili mít možnost cestovat, pracovat, studovat a zlobilo nás, že nám to staré členské země nechtějí hned bez omezení povolit; proti tomu možnost ostatních bydlet, pracovat a studovat u nás budila spíš obavy a úzkost. Rozšíření EU v roce 2004 vzvedlo vlnu strachu z přílivu levné pracovní síly na trh starých členských států. V letech 2004–07 odešly ze Slovenska 4 % pracovní síly – nejvíce z nich do České republiky. Žádná masová imigrace se nekonala a nekoná, podíl migrace z EU na Slovensko vzrostl z 50 % v roce 2004 na 63 % v roce 2010; v obou zemích navíc platí, že imigranti jsou vzdělanější než průměr domácí populace. Český text je sice čtivý a zábavný, ale obsahově slabý. Staví na imaginární kazuistice Honzy a Hanse, žijících s rodinami kousek od sebe na rakouské a české straně hranice, která sice sem tam nabídne zajímavý vhled, ale chybí jí přesvědčivost a výpovědní hodnota zvoleného příkladu je značně omezená. Lze souhlasit s tím, že téma migrace se v České republice do značné míry zúžilo na téma pracovní imigrace, o mnoho víc se ale v textu nedozvíme.

Evropská témata ve veřejném diskursu jsou předmětem předposlední dvojice textů (Gyárfášová, Hartl), vracející nás opět k tomu, že EU je pro Slováky a pro Čechy především ekonomickým projektem, od kterého očekávají výhody, spíše než společným projektem, který – má-li být úspěšný – bude vyžadovat náš zájem, péči, čas, energii a nápady. Příspěvek Slovenska do společné kasy schvaluje jen 31 %

Slováků, což je zdaleka nejméně z celé EU (ve Francii, Španělsku nebo Itálii je to 65 % populace). Slovensko se podle autorky obecně vyznačuje jistou vnitřní rozporností ve vztahu k evropským tématům: většina průzkumů o vnímání evropských témat vychází na Slovensku pozitivně, v sebehodnocení jsou Slováci ve vztahu k Evropě optimističtí, účast ve volbách do Evropského parlamentu je ovšem na Slovensku bezkonkurenčně nejnižší. Z hlediska domácí diskuse se nejčastěji evropská témata zneužívají k řešení nebo ospravedlnění domácích politických témat, než aby se jimi někdo vážně zabýval. Česká situace se vyvíjela poněkud jinak. V roce 1993 chtělo do EU 85 % populace, k prvnímu velkému propadu a hlubokému zklamání však došlo již v průběhu politické krize po roce 1997, kdy optimistické naladění Čechů utrpělo zásadní trhliny – ještě v roce 1997 byla polovina populace přesvědčena, že za pár let bude ČR připravena na vstup do EU, v roce 1999 to bylo jen 29 %. Referenda o vstupu ze zúčastnilo 55 % populace a 77 % se vyjádřilo pro, o rok později se však k volbám do Evropského parlamentu dostavilo jen 28 % Čechů. Zajímavé je srovnání postojů ke vstupu do eurozóny. Zatímco Dzurinda poměrně velmi rychle připravil přijetí společné měny, která se následně svižně realizovala, v ČR byla ještě v roce 2006 nadpoloviční většina občanů pro přijetí eura (52 %), ale preference pro vstup do eurozóny klesly do roku 2012 na 17 %. Hartl v závěru textu trefně konstatuje, že příběh českého členství v EU je příběhem malosti, příběhem o tom, jak se z dobrého postavení slibného partnera, kterému se nabízí spousta příležitostí, dostat do pozice kverulantského outsidera, kterému není rozumět.

Závěrečná dvojice textů je věnována výhledu do budoucnosti (Bilčík, Dostál). Bilčík si dobře všiml, že na Slovensku se díky Mečiarově dominanci ve veřejném prostoru v době před vstupem do EU nevyprofilovali zástupci „euroskeptického“ a „europozitivistického“ myšlenkového proudu. Jinak se ale text výhledu do budoucna nevěnuje a zabývá se ohlédnutím do minulosti, což v tomto případě znamená, že opakuje celou řadu argumentů, které se v knize objevily již dříve. Dostál strukturuje český diskurs na eurorealisty (umírněná poloha euroskepticismu) a federalisty. První skupina argumentuje, že problémy EU jsou způsobeny přílišnou integrací v rámci EU, kdežto druhá skupina tvrdí, že jdou na vrub nedostatečné integraci. Diskuse přitom neprobíhá věcně, ale jen na úrovni zařazení se do jednoho nebo druhého názorového tábora, tedy spíše na úrovni deklarace pozice a příslušnosti. Prostoru pro setkání a vzájemné názorové obohacení je tak mezi těmito dvěma skupinami minimálně. Především však autor konstatuje, že o vizi budoucí Evropy není zájem. Věci světa se mění příliš rychle, aby mělo smysl přemýšlet o budoucnosti nebo si dělat ambice, že o budoucnosti je možné a má smysl něco říci. Navíc, Evropská unie je projekt velkých slov, která Češi neradi používají: mír, demokracie, svoboda, občanství, vzájemnost, solidarita... To jsou slova a hodnoty, které Čechy spíš popuzují a vzbuzují nedůvěru, než aby vytvářely hodnotový základ, který dokážeme sdílet, mluvit o něm, rozvíjet ho a žít.

Název recenzované publikace je ostatně spíše symbolický. Prakticky všechny texty začínají s bilancí od roku 1989, takže jde mnohem spíše o „25 let od sametové revoluce“ než o 10 let v Unii. Je to pochopitelné,

nicméně je zajímavé si uvědomit, že vstup do EU není sám o sobě vnímán jako zásadní zlomový moment, ale spíše jako pokračování, jako důsledek změn, které se udály kolem roku 1989. Je to důležitý milník, ale na cestě, jejíž kurz byl nastaven o patnáct let dříve. Zároveň se v tom ale ukazuje jistá slabina editorské práce. Zadání textů bylo zjevně značně volné, takže poměrně dobře vybraní autoři pojednali zadaná témata zcela po svém. To je na jednu stranu zajímavé a dává to čtenáři velký prostor, je to však také riskantní, protože paralelní slovenské a české texty prostě leží vedle sebe, někdy se do sebe trefují lépe, někdy hůře, a občas se zcela míjí. Očekávané srovnání „slovenské a české cesty“ se často nekoná. Těžko omluvitelná je také skutečnost, že se informace v textech opakují. Je jasné, že témata se částečně překrývají (např. lidská práva, Romové, migrace), editoři si však mohli dát pečlivější práci s tím, aby čtenáře ušetřili toho, že bude číst stejnou informaci dvakrát nebo i třikrát. Přesto sborník bezesporu stojí za přečtení. Zdanlivá důvěrná známost a velká blízkost obou republik, která skrývá nečekané odlišnosti, překvapivou různost a bohatou rozmanitost, nám o nás samotných mnohé prozradí. Tak už to v rozhovoru dobrých přátel a sourozenců bývá.

Na závěr jednu drobnost. Publikaci vydal slovenský Inštitút pre verejnú otázku, nezávislý think-tank (nezisková organizace), který v ČR zatím nemá obdobu. Je to jistě velká zásluha Martina Bútory. Inštitút si za léta působení našel na Slovensku své místo i své publikum. Češi by se snad něčeho podobného mohli časem dočkat třeba od knihovny Václava Havla. Ta však zatím svou roli jen opatrně hledá.

Jan Kroupa